

УДК 23.00.02

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ ЕЛІТИ В УКРАЇНІ

Любомира Мандзій

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська 1, м. Львів 79000, Україна, тел. (0322) 79-43-40

Незалежно від характеру політичного режиму владу в кожній країні має певна група людей – еліта. Термін "еліта" (від лат. *liegere* та франц. – *elite*) означає "кращий, добірний, обраний". Структурно в еліту входять політичне, державне, громадське керівництво, економічна, культурна, правляча верства. Ми розглядаємо політичну еліту, тобто достатньою мірою самостійну, найвищу, порівняно привілейовану частину суспільства, наділену непересічними рисами, яка бере безпосередню участь в ухваленні та впровадженні рішень, пов'язаних з використанням державної влади або з впливом на неї.

У розробку теорії еліт зробили найбільший внесок М. Вебер, Г. Лассуел, Р. Мілс, Г. Моска, Хосе Ортега-і-Гассет, В. Парето. На думку Парето, еліта – це люди, які досягли найбільших висот у сфері своєї діяльності. Провідна ідея Моски передбачала створення владного класу, диференціацію владних функцій, згідно з якою влада завжди перебувала й повинна перебувати в руках меншості – еліти, тобто класу, який править, виконує всі політичні функції, монополізує владу, одержує вигоди зі своєї влади. Одним із співтворців концепції елітаризму був Х. Ортега-і-Гассет, він писав, що еліта – це особи, які інтелектуально чи морально стоять над масою, з розвинутим почуттям відповідальності. Ще одне визначення поняття "еліта" дав Г. Лассуел, відзначивши осіб, які отримали матеріальні і нематеріальні цінності в максимальному розмірі. Р. Мілс звернув увагу на те, що еліта займає в суспільстві високі позиції й ухвалює рішення, які мають значні наслідки.

В опрацюванні теоретичної проблеми формування національної еліти важливу роль відіграли праці В. Липинського і Д. Донцова.

Цікавим, зокрема, був підхід В. Липинського, а саме: його концепція "національної аристократії". "Бо без своєї власної національної аристократії – без такої меншості, яка б була настільки активна, сильна та авторитетна, щоб зорганізувати пасивну більшість нації всередині, і тим захистити її од всяких ворожих наскоків зовні – немає і не може бути нації", писав Липинський у праці "Листи до братів-хліборобів" [1, с. 447]. Еліта повинна формуватися, на його думку, з найсильніших, найздібніших і найавторитетніших осіб усіх класів суспільства. В. Липинський виходив з того, що ні етнографічна маса, ні

мова, ні окрема територія самі собою не творять нації. Це робить якась активна група серед цієї етнографічної маси, група, що передує у розвитку об'єднавчих, політичних цінностей, на ґрунті яких і формується нація. Вона є носієм національної ідеї. Сама ця група керує всією нацією, стоячи на чолі її політичних організаційних установ, творить певні культурні, моральні, політичні й організаційні вартості, які потім присвоює собі вся нація, якими ця нація живе і на яких тримається.

Таку провідну групу В.Липинський назвав "національною аристократією", опорою якої був хліборобський клас [1, с.378]. У "Листах до братів-хліборобів" сформульовано низку важливих умов, потрібних для утворення незалежної Української держави, пов'язаних з формуванням і функціонуванням провідної або правлячої верстви. Без активної участі частини старої, правлячої ще за метрополії, верстви Україна не визволиться і буде колонією. Якщо українська інтелігенція не підтримає своїм впливом на народ цю частину правлячої верстви, то вона не зможе перемогти ту частину, яка буде триматись метрополії. Коли не настане сполучення в одну нову українську провідну верству старих правлячих елементів з новими активними провідниками, які виділятимуться з народних мас, то теж не постане Українська держава, оскільки старі пани будуть слабкі і законсервовані, а нові – малодосвідчені і надто революційні, щоб бути в змозі одні без одних правити Україною [1, с.427–443]. Справедливість цих слів практично підтверджена в сучасній Україні.

В.Липинський також обґрунтував необхідність постійного оновлення національної аристократії, оскільки в добре політично організованому устрої відбувається інтенсивний розвиток матеріального життя, а для модернізації потрібен постійний притік нових політичних організаторів нації. Складовою цієї концепції був висновок про те, що чим розвиненіше і складніше матеріальне життя певної нації, тим важчі завдання національної аристократії, тим складніші проблеми громадянської організації вона повинна вирішувати.

Інша проблема – співвідношення політичної еліти і демократії – тривалий час викликала неоднозначні коментарі. Політична думка змушена була пройти певну еволюцію, щоб утвердитись у теорії демократичного елітаризму. Останнім кроком еволюції політичної думки є природне поєднання елітаризму з демократією. Елітарна демократія передбачає "плюралізм" та ротацію еліти, не дає змоги їм набрати негативного консервативного означення. Відбувається конкуренція еліт за владу. Маса, вибираючи серед конкуруючих еліт (по суті, політичних партій, блоків), можуть впливати на політику, виявляти свою волю і настанови. Вільні вибори повинні слугувати перевірці заслуг еліти і провадженню постійного контролю над нею. Внаслідок цього відбувається циклічний процес: особи при владі змінюють одна одну або остаточно покидають її.

Головним постулатом концепції українського елітотворення повинне стати переконання, що політична еліта – це складова політичної системи, мозковий центр державного організму. Досвід незалежності підтвердив, що перехід до відкритого, громадянського суспільства потребує не стільки докорінно оновленої верхівки, як перехідної елітарної моделі – старої-нової еліти. Питання співвідношення старої і нової еліт має декілька аспектів. По-перше, це проблема циркуляції еліти. Відповідно, циркуляцію еліти можна розглядати як заміну однієї еліти іншою і як просування з нееліти в еліту [2, с.24]. По-друге, у реальному житті не просто віднайти межу між старою і новою елітою, адже відбувається не лише заміна еліти, а й її трансформація.

Соціально-політична й економічна трансформація суспільства значно залежить від стану і поведінки його політичної еліти, а також часто зумовлена зміною правлячих еліт. Відповідно зміни в політичній системі суспільства ведуть до змін у складі і тенденціях розвитку політичної еліти.

Процес формування політичної еліти в Україні складний і дискусійний. Відлік історії політичної еліти незалежної України треба вести з березня 1990 р., коли було обрано новий склад Верховної Ради УРСР. Саме цей склад Верховної Ради проголосив спершу суверенітет, а потім і незалежність України. Йому належала політична ініціатива у вирішенні практично всіх найважливіших для долі України питань. Депутати цього скликання, особливо номенклатурні працівники, пройшли своєрідну школу нової політики. У Верховній Раді цього скликання були представлені всі провідні політичні сили того періоду: керівники компартії, лідери національно-демократичного руху "Народний Рух України", письменники-політики, колишні політв'язні. Практично на 90 відсотків змінився склад депутатів Верховної Ради порівняно із попереднім.

Починаючи з 1990 р., в Україні тричі змінювалася головна правляча еліта. Режим Щербицького-Івашка-Гуренка замінений адміністрацією президента Л.Кравчука, потім – адміністрацією президента Л.Кучми.

Після путчу в серпні 1991 р. правлячій номенклатурі досить легко вдалося зберегти реальну владу і реальну власність унаслідок своєрідного політичного бартеру. Об'єктивно ця стара "нова" посткомуністична номенклатура не могла і не може бути зацікавлена у появі справжніх демократичних інститутів, які повинні стимулювати демократичний поступ суспільства. Аналізуючи ситуацію, Б.Кухта та Н.Теплоухова вважають, що "замість революції з її зміною еліти по вертикалі відбулось еволюційне переміщення еліти по горизонталі" [3, с.66].

На думку В.Полохала, після розпаду колишнього СРСР сутність трансформації політичної влади в Україні можна зрозуміти лише в контексті порівняно безболісного, навіть органічного для правлячої політичної еліти переходу від комуністично-номенклатурного тоталітаризму до посткомуністичного-номенклатурного неототалітаризму. Це пояснюється

невиразністю інтересів та слабкістю політичної волі суб'єктів соціальної дії. Більшість населення неспроможна подолати стереотипи тоталітарної свідомості, не готова сприйняти альтернативні цінності, а саме: цінності громадянського суспільства [4, с.156–161].

Від початку державного відродження України до других парламентських виборів правляча еліта головно формувалася з різних прошарків колишньої номенклатури, а також частково з націонал-демократичної опозиції. Одна частина номенклатури стала на шлях зміцнення державної незалежності України, однак стосовно політичних та економічних реформ зайняла половинчасту, вичікувальну позицію, інша ж частина почала ревно відстоювати збереження колишнього ладу і повернення до "оновленого" СРСР. З багатьох причин правляча еліта на цьому етапі суспільного і державного розвитку виявилася неспроможною до швидких комплексних реформ. На цей час не було серйозної реформістської опозиції, на роль якої могли б претендувати націонал-демократичні сили, проте вони не мали стратегічної програми реформ та відповідного кадрового потенціалу. Як вважає М.Михальченко, президент Української академії політичних наук, "Україною керує стара провінційна еліта, до якої увійшла велика група нової еліти вже на етапі незалежності" [5]. Еліту цього періоду можна назвати ідеологічною, тому що її діяльність скеровувалась на роз'яснення потреби реформ, а не на їхнє рішуче впровадження.

На зміну ідеологічній еліті прийшла еліта технократична, представниками якої були вихідці з промислово-підприємницьких кіл центральних і південних регіонів України, а також прагматично зорієнтовані політики різних політичних сил. Цій еліті вдалося вжити деяких фінансових стабілізаційних заходів, просунутися на шляху конституційної реформи.

Українську еліту цього перехідного періоду швидше всього можна назвати квазіелітою, оскільки їй не вдалося провести рішучих і комплексних соціальних перетворень.

Сьогодні в Україні найчисленніший прошарок нової владної еліти, на яку опирається президент Л.Кучма, становлять другий та третій ешелони номенклатури Компартії України – колишні працівники периферійних міськомів, райкомів партії, парткомів великих підприємств та комсомольські працівники, які швидко змінили ідеологічні та політичні орієнтації, стали "державниками". На думку М.Головатого, "час вимагає нової еліти, найперше – правлячої, і саме такої, яку підтримують широкі верстви українства. Якщо така еліта з будь-яких причин не формується, старій нічого не лишається, як ще жорсткіше експлуатувати співвітчизників, шукаючи при цьому винуватців кризового стану. Сьогодні маємо саме таку ситуацію в Україні" [6, с.45–46]. Отже, час потребує людей прагматичних, енергійних, новаторів, комбінаторів і досить-таки молодих за віком, які хоча б частково були позбавлені комплексу меншовартості та ностальгії за комуністично-плановим минулим.

Еліта України диференційована, і не тільки функціонально. Політична еліта розділена на групи залежно від ідейно-політичних пристрастей. Групи між собою ведуть специфічну політику. В одному випадку такою політикою є боротьба за владу, в іншому – боротьба з ворогом, у ще іншому – досягнення перемоги будь-якою ціною. Ці причини не сприяють консолідації політичних елітних груп країни.

Процес заміни старої еліти на нову відбувається під час виборів. Демократизм зміни політичної правлячої еліти в Україні втілюється також у масовій участі населення у цьому процесі, хоча загалом населення досить суперечливо оцінює надбання політиків і їхні можливості змінити ситуацію в Україні на краще. Потрібне сильне підживлення демократичних процесів, які тільки й здатні забезпечити ротацію політичної еліти, і, звичайно, відкритість нової еліти, конкуренція еліт в умовах повного плюралізму.

Процес трансформації тоталітарного устрою у демократичний неодмінно супроводжувався змінами у психології нинішньої правлячої еліти, викорінюванням залишків почуття метрополія–провінція.

Діяльність української еліти можна оцінювати на підставі того, як вона сприяє утвердженню і розвитку української державності. Вона повинна бути провідником реформ, генератором нових суспільних ідей. На думку Є.Марчука, "Українська ідея може реалізовуватись через українську сучасну високоінтелектуальну еліту. Еліта – це вчені, творча інтелігенція, інженерний склад, висококваліфіковані робітники" [7].

Головна проблема в аспекті формування національної верхівки полягає у тому, що українська нація має глибоку перерваність традиції елітотворення. Під час перманентного національно-визвольного руху, в якому чергувалися хіба що методи боротьби, відбувалося непропорційне виростання та викорінювання елітарного прошарку. Теорія елітаризму в Україні – це насамперед відтворення втраченого.

Важливу роль у формуванні політичної еліти поряд із культурно-освітньою та соціально-економічною сферами відіграють політичні партії. Партію можна розглядати як окрему школу виховання політичного індивіда, його апробації у суспільному житті, світі політичної конкуренції. Спектр політичних партій в Україні має маятникову горизонталь ідеологій – від крайньої лівої до крайньої правої. Однак, незважаючи на численність і широту політичного спектра, партії в Україні не стали головними осередками, де акумулюється політичний потенціал суспільства.

Важливими на шляху моделювання нової політичної національної еліти є зовнішньополітичний чинник, нинішнє місце України в Європі, ступінь її партнерської спроможності та майбутня роль держави в геополітичному просторі.

Активне прагнення досягти структуризації української політичної системи повинно допомогти українській еліті самовизначитися та

відокремитися від інших секторів елітного кола. Це дасть змогу, зрештою, консолідуватися і виробити загальні правила гри. Інакше українську політичну еліту очікує доля невеликих кланів. Вона буде неспроможна на загальнонаціональні рішення з мобілізації різних верств населення для виконання суспільних завдань.

1. Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія /За ред. О.І.Семківа. Львів, 1996.
2. *Крэстева А.* Власть и элита в обществе без гражданского общества // Социс. 1995. № 4. С.19–29
3. *Кухта Б., Теплоухова Н.* Політична еліта і лідерство. Л., 1996.
4. Політологія посткомунізму: Політичний аналіз посткомуністичних суспільств / Кер. авт. кол. В.Полохало. К., 1995.
5. Розмови про еліту – для еліти? // Молодь України. 1995. 28 березня.
6. *Головатий М.* Проблеми і біль становлення української еліти // Нова політика. 1999. №2. С.45–49.
7. *Марчук Є.* Сьогодні символом української національної ідеї має бути не булава, а комп'ютер // День. 1998. 31 січня.

THE PECULIARITIES OF CREATION OF POLITICAL ELITE IN UKRAINE

Liubomyra Mandzij

*Ivan Franko National University of Lviv
vul. Universytetska 1, Lviv 79000, Ukraine, tel. (0322) 79-43-40*

Some factors of creation of political elite in modern Ukraine are considered in this article. Such ideas as nomenclature and quasi-elite are analyzed. The difficulties of creation of national elite, which is able to lead and carry out considerable transformation of Ukrainian society, are shown in this article.

Key words: political elite; nomenclature; quasi - elite

Стаття надійшла до редколегії 19.04.2000

Прийнята до друку 14.11.2000